

Ірына
Раманава

кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі (г. Мінск, Беларусь);

Ірына
Махоўская

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры этналогіі, музейлогіі і гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (г. Мінск, Беларусь)

Вуснагістарычныя крыніцы ў вывучэнні культуры беларускіх мястэчак

Традыцыйная гістарычная навука абмежавала поле сваіх даследаванняў дакументамі, адгарадзіўшыся ад «міфалагічнасці» вуснагістарычных крыніц. Маецца скептычнае стаўленне да крыніц такога плана сярод часткі даследчыкаў і сёння. Адаючы належнае мемуарнай літаратуры, прыватнаму ліставанню, яны падзяляюць пункт погляду вядомага даследчыка Тэйлара, які адносна вуснагістарычных сведчанняў выказаўся так: «Лухта, якую нясуць старыя пра сваю маладосць»¹.

Мемуары пішуць, як правіла, людзі адукаваныя і перадаюць свае ўспаміны з пункту погляду гэтых колаў грамадства. Таму пры вывучэнні правінцыяльнага жыцця, дзе колькасць адукаванага насельніцтва ў цэлым абмежавана, вусная гісторыя займае асаблівае месца. Да таго ж, менавіта дзякуючы апошняй змяненняца сама тканіна гісторыі і яе змест. Акцэнт пераносіцца з законаў статыстыкі, бюракратаў і ўрадаў на «простых» людзей. А палітыка і эканоміка ацэньваецца не толькі «зверху», але і з пазіцыяў тых, хто ў першую чаргу адчувае на сабе яе ўздзеянне².

¹ Цыт. па : Прынз, Г. Вусная гісторыя / Г. Прынз // Беларускі гістарычны агляд. — 2000. — Т. 7. — Сш. 2 (13). — С. 423.

² Томпсон, П. Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон. — М., 2003. — С. 300.

Сёння яшчэ жывы людзі, якія могуць памятаць 1930-я гг., вайну і пасляваенныя гады. Іх памяць захоўвае ўнікальныя ўспаміны, якія тычацца цэлага шэрага актуальных навуковых праблем. Дадзены пласт памяці знаходзіцца пад пагрозай вельмі хуткай страты. Занатаваныя ўспаміны пакідаюць адзінкі, а сведкамі гістарычных падзей з'яўляюцца ўсе. Прыкладам таго, што нельга недаацэньваць крыніцы такога тыпу, з'яўляюцца сапраўдныя біяграфічныя шэдэўры, запісаныя са слоў людзей, якія ніколі не выклалі б сваю гісторыю на паперы, не стварылі б мемуараў.

Нягледзячы на тое, што сёння вусная гісторыя — адзін з кірункаў сусветнай гістарыяграфіі, які развіваецца найбольш дынамічна (аб чым сведчыць значная колькасць вуснагістарычных асацыяцый, спецыялізаваных часопісаў і інш.), аднак да гэтага часу не маецца «рэцэптаў» працы з крыніцамі такога кшталту. Таму практычна кожнае даследаванне, выкананае ў дадзеным ключы, па-ранейшаму з'яўляецца наватарскім і, як следства гэтага, падвержаным крытыцы.

У якасці прыкладу буду спасылка на наша даследаванне па Міру³. Невялікі населены пункт у Гродзенскай вобласці шырока вядомы за межамі Беларусі. Для невялікага населенага пункта тут знаходзіцца даволі значная колькасць помнікаў гісторыі і архітэктуры. Разам з тым, пры стварэнні экспазіцыі музея выявілася недастатковасць даных па штодзённым жыцці не толькі мястэчка, але і замка, яго ўладальнікаў. Аказалася, што адказы на многія пытанні сёння могуць даць толькі вуснагістарычныя крыніцы (напрыклад, інтэр'еры замка, подпісы пад фотаздымкамі экспазіцыі, меню для рэстарана і інш.).

Унікальнасць Міра ў якасці аб'екта вывучэння вызначылі некалькі момантаў. Першае — гэта наяўнасць цудоўнага гатычнага замка XVI ст., у якім да самага прыходу савецкай улады ў 1939 г. жылі князі Святаполк-Мірскія. Жыццё побач з замкам, князямі надавала міранам адчуванне ўнікальнасці іх малой радзімы. Жыхары мястэчка вельмі ганарацца месцам, дзе яны жывуць і, як правіла, з задавальненнем расказваюць аб яго мінулым. Аб тым, што значылі і значаць замак і яго абітальнікі для простых міран, сведчыць той факт, што і сёння ў сямейных альбомах старажылаў Міра захоўваюцца фотаздымкі князя Мікалая і яго жонкі Клеапатры, іх сына Міхаіла, пляменнікаў і пляменніц апошняга. Іншы момант, які забяспечыў сусветную вядомасць Міру — Мірская ешыва.

³ Раманава, І., Махоўская, І. Мір : гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары / І. Раманава, І. Махоўская. — Вільня : ЕГУ, 2009. — 248 с.

Даследчык Гуін Прынз адносна вуснай гісторыі заўважыў: «Вусная гісторыя распавядае нам толькі дробязі пра важных людзей і важныя рэчы (паводле іх уласнага разумення) пра дробных людзей»⁴.

Для правядзення даследавання намі быў распрацаваны апытальнік. Пры яго складанні мы прытрымліваліся агульнапрынятай традыцыі, калі інтэрв'ю дзеліцца на дзве часткі — біяграфічны наратыў («life story») і праца «пытанне-адказ», г. зн. інтэрв'ю пачыналася з просьбы «Раскажыце, што вы памятаеце аб...», пасля чаго ішоў шэраг канкрэтных пытанняў. Асноўная ўвага надавалася штодзённаму жыццю людзей. Адносна пытання аб рэпрэзентатыўнасці даследавання: інтэрв'юеры нашай групы абыйшлі практычна ўсе дамы мястэчка Мір і запісалі ўсе апавяданні, якія ім пажадалі расказаць людзі сталага ўзросту (з 1910-х па 1930-х гадоў нараджэння). Атрымалася 85 інтэрв'ю.

Сам апытальнік падчас працы неаднойчы падлягаў трансфармацыі. Скажам, не было сэнсу 85 разоў пытацца, дзе знаходзілася гміна, а дзе стаяў помнік, затое і самі інфарманты дадавалі ўвесь час новыя тэмы, якія адразу ўключаліся ў анкету. Меліся некаторыя адрозненні і пры размовах з людзьмі рознага ўзросту, рознага сацыяльнага стану, рознай нацыянальнасці.

Прыводзіць проста аповед аб жыцці кожнага з рэспандэнтаў нам падалося надзвычай простым, тым больш што яны зусім розныя па працягласці, насычанасці і інш. і, разам з тым, цудоўна дапаўняюць адзін аднаго. Чытаеш апавяданне, напрыклад, аб тым, які князь быў дэмакрат, і ўзгадваеш, што ў кагосьці з інфармантаў на гэты конт таксама былі ўспаміны. Тое самае і па іншых сюжэтах — пажарная каманда, яўрэйскі маркетынг, Халакост, партызаны, калгасы, працадні... Вось і ўзнікла ідэя: згрупіраваць расказы міран, але не па блоках, а так, як выглядаў бы калектыўны расказ.

Віртуальна мы сканструявалі наступную мадэль: усе міране, сабраныя ў адным месцы, слухаюць і дапаўняюць адзін аднаго. Адзін пачынае, наступны ўдакладняе, трэці дадае нешта сваё і г. д. Такая праца над тэкстам нагадвала ажурную аплікацыю: бярэш фрагмент аповеду ў аднаго інфарманта, шукаеш, што ёсць аб гэтым ва ўсіх іншых тэкстах, і дапасоўваеш да папярэдняга. Верыфікацыя асобных фактаў здзяйснялася шляхам параўнання выказванняў інфармантаў, а яны, у сваю чаргу, увязваліся з матэрыялам, атрыманым з іншых крыніц. Такім чынам, мы

⁴ Прынз, Г. Вусная гісторыя / Г. Прынз // Беларускі гістарычны агляд. — 2000. — Т. 7. — Сш. 2 (13). — С. 417.

здзейснілі тэматычны мантаж фрагментаў, месцамі дапоўніўшы іх кавалкамі біяграфій. Атрымаўся калектыўны расказ міран ці рэканструкцыя прасторы іх штодзённага жыцця.

Кожная эпоха мае спецыфічны набор абавязковых тэм, на якіх засяроджваюцца людзі ў сваіх успамінах, нават калі гэтыя тэмы не адыгрываюць значнай ролі ў іх асабістым жыцці. Гэтыя сюжэты захоўваюцца ў калектыўнай памяці і прэзентуюцца праз біяграфічную гісторыю. Так, «абавязковымі тэмамі» ўспамінаў аб міжваенным перыядзе былі яўрэйскія магазіны, дзе «ўсё было», ешыва, князь і замак, польская школа. Гаворачы пра вайну, абавязкова ўспамінаюць пра вынішчэнне яўрэяў, пра партызан, паліцаяў. Пасляваенныя гады — гэта калектывізацыя, карткі, чэргі, як «баяліся што сказаць» пры Сталіну і нарэшце набылі тэлевізар пры Брэжневу.

Мір — поліэтнічнае мястэчка, таму нацыянальнае пытанне тут было актуальным. Найбольш адрозным, «чужым» для нашых інфармантаў (беларусаў, палякаў і татар) з'яўляўся лад жыцця яўрэяў. З расказаў вынікае, што два светы існавалі даволі абасоблена. Пра што сведчыць і такі факт: калі інфарманты паказвалі групавыя фотаздымкі, то беларусаў і палякаў яны, як правіла, ведаюць па імёнах, у той час як яўрэяў могуць назваць не заўсёды. Аб дрэнным веданні, у сваю чаргу, неяўрэйскага боку жыцця яўрэямі гаворыць тое, што былыя вучні ешывы, пражыўшы ў Міры па некалькі гадоў, так і не ведалі нават прозвішча мірскага князя, у сваіх лістах ці ўспамінах (дзе, дарэчы, яны амаль ніколі не ўзгадваюць міран-беларусаў) яны называлі яго «граф ці маркіз»⁵, нават Радзівілам⁶. Беларусы могуць расказаць, натуральна, найперш пра «знешні бок» жыцця яўрэяў.

Збіраць матэрыялы па этнічных стэрэатыпах — даволі складаны занятак. Зыходзячы з падсвядомага жадання прэзентаваць сябе з «правільнага» боку, інфарманты дэманструюць талерантнасць і памяркоўнасць. І далейшы «злом наратыву» палягае ўжо ў плоскасці даверу да збіральніка, жадання падзяліцца з ім сваімі думкамі і, з іншага боку, майстэрства збіральніка, які павінен знайсці падыходы да кожнага суразмоўцы. За славытымі «добрымі адносінамі» падчас мы чулі даволі яскравыя расшыфроўкі, напрыклад, пра вучняў ешывы: «Усе яны былі

⁵ Раманава, І., Махоўская, І. Мір : гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары / І. Раманава, І. Махоўская. — Вільня : ЕГУ, 2009. — С. 196, 203.

⁶ Тамсама. — С. 192.

баксёры, развітыя такія... Калі мясцовыя кідалі камень, каб у бойку ўвесці, яны ў адказ нічога. Добрыя адносіны былі»⁷. І г. д.

Жыццё яўрэяў мястэчка Мір «за польскім часам» у нас пададзена з пункту погляду беларусаў, татар і палякаў. Зразумела, гэта не тая гісторыя, якую б расказалі самі яўрэі. Аднак яе, на жаль, сёння ў Міры няма каму выкласці.

Кампенсаваць гэты недахоп хоць у некаторай ступені павінны дадаткі. Тут прыведзены іншы тып эга-дакументаў: лісты альбо ўспаміны былых вучняў ешывы, якія прыезджалі ў Мір на некалькі гадоў з Еўропы ці Амерыкі для навучання. Узгаданыя апісанні жыцця мястэчка — гэта погляд «звонку», погляд людзей іншай цывілізацыі. Такія матэрыялы заўсёды ўяўляюць асаблівую каштоўнасць для даследчыкаў гісторыі штодзённасці. Калі міране-беларусы, палякі і татары некалькі ідэалізавалі сваё мястэчка, то замежнікі яўрэі, наадварот, нярэдка іранізавалі над яго першазданнасцю і адсталасцю.

Рабін Юдах Бroyдэ, успамінаючы Мір, адзначаў: *«Калі карова ішла на тратуары, і чалавек ішоў насустрач, то чалавек сыходзіў з тратуара, каб прапусціць карову. Каровы Міра не мелі ніякай павагі да людзей»⁸. Рухома Шайн піша: *«Мелася маленькая электрастанцыя. Кожны вечар усе лямпачкі ў горадзе пачыналі запальвацца і тухнуць. Гэта электрык паведамляў так сваёй жонцы, што ідзе дадому, каб яна пачынала гатаваць вячэру. Калі Бэсі, сястра Рухомы, уключыла амерыканскую навінку, электрычны прас, то ўвесь горад пагрузіўся ў цемру: прас забраў усю энергію»⁹ і інш.**

Відавочна, вуснагістарычныя крыніцы могуць нам істотна дапамагчы скарэкціраваць і тую карціну, якую мы маем адносна штодзённага жыцця мястэчка, але і адносна этнастэрэатыпаў, міжнацыянальных адносін і інш. А таксама даць багаты візуальны шэраг.

Вусная гісторыя вяртае гісторыю людзям, і гэта гісторыя выкладзеная іх уласнымі словамі.¹⁰ Як адзначалася, менавіта яна фарміруе ўсведамленне, што гісторыя ствараецца намі самімі, а гэта ўсведамленне з'яўляецца асновай для фарміравання дэмакратычнай свядомасці.

⁷ Раманава, І., Махоўская, І. Мір : гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары / І. Раманава, І. Махоўская. — Вільня : ЕГУ, 2009. — С. 42.

⁸ Тамсама. — С. 192.

⁹ Тамсама. — С. 199.

¹⁰ Томпсон, П. Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон. — М., 2003. — С. 303.